

KURULUŞUN HAYALLERİ, DEĞİŞİMİN GERÇEKLİĞİ: SOSYAL DEMOKRASİNİN TARİHSEL İZİNDE

THE DREAMS OF FOUNDATION, THE REALITY OF CHANGE: TRACING THE HISTORICAL PATH OF SOCIAL DEMOCRACY

Munisa Nur AKTAN

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

 munisenuraktan@esenyurt.edu.tr

Öz

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini düşünsel temelleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Ütopyacı sosyalizmin öncülerinden Sismondi'nin eleştirilerine, Marx ve Engels'in kuramsal katkılarından revizyonist müdahalelere uzanan tarihsel bir çerçevede sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümü ele alınmıştır. 20. yüzyılda refah devleti modeliyle somutlaşan bu dönüşüm, özellikle 1970 sonrası dönemde yaşanan post-Fordist ekonomik yapının, küreselleşmenin ve sermaye hareketlerinin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. François Mitterrand örneğinde olduğu gibi, sosyal demokrat partilerin neoliberal politikaları benimsemeye başlaması, bu ideolojinin temel ilkeleriyle yaşadığı mesafeyi derinleştirmiştir. Çalışma, sosyal demokrasiyi yalnızca bir siyasal söylem olarak değil, tarihsel-toplumsal mücadelelerin bir yansıması olarak ele alarak, ideolojinin değişen koşullara nasıl uyum sağladığını ve hangi yönlerden kırılmalar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal demokrasi, refah devlet, ideolojik dönüşüm, Mitterrand, neoliberalizm.

ABSTRACT

This study aims to examine the historical development of social democracy together with its intellectual foundations. The ideological transformation of social democracy is addressed within a historical framework that encompasses the early utopian socialists, the critiques of Sismondi, the theoretical contributions of Marx and Engels, and subsequent revisionist interventions. This transformation, which materialized in the 20th century through the welfare state model, was reshaped especially after the 1970s under the influence of the post-Fordist economic structure, globalization, and capital mobility. As exemplified by François Mitterrand, the adoption of neoliberal policies by social democratic parties deepened the gap between the ideology and its foundational principles. Approaching social democracy not merely as a political discourse but as a reflection of historical and social struggles, this study explores how the ideology has adapted to changing conditions and in what ways it has experienced ruptures.

Keywords: Social democracy, welfare state, ideological transformation, Mitterrand, neoliberalism.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 25.04.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 26.05.2025

1. GİRİŞ

Sosyal demokrasi, tarihsel gelişimi boyunca pek çok farklı ekonomik, toplumsal ve politik koşuldan etkilenecek şekilde şekillenmiş ve zaman zaman dönüşüme uğramış bir ideoloji olmuştur. Bu düşünce sistemi, başlangıçta ütöpik sosyalistlerin hayalleriyle şekillenmiş ardından Sismondi'nin kapitalizme yönelik ahlaki eleştirileriyle beslenmiş ve daha sonra Marx'ın sınıf analizinden etkilenecek, toplumsal eşitsizliklerin çözümü için yeni ve karma bir ideolojik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Sosyal demokrasinin tarihsel yolculuğunda önemli bir diğer dönüm noktası, II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen ekonomik politikaların etkisiyle, sosyal devlet anlayışının güçlendiği ve refah devleti olgusunun ortaya çıktığı, bir anlamda kapitalist devletlerde yaşayan bireyler ve aslında o toplum için deneyimlenen "lale devri" sürecidir. Ancak, 1970'lerin sonlarından itibaren neoliberalizmin yükselişle sosyal demokrasinin ekonomik, toplumsal ve hatta kültürel idealleri ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, sadece iktisadi politikalarla sınırlı kalmayıp; toplumsal eşitsizliklerin, işçi haklarının ve devletin rolünün yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Bugün, neoliberalizmin etkisi altında yeniden biçimlenen sosyal demokrasi hem ekonomik hem de toplumsal düzeyde tekrar yapılanmaktadır. Bu bağlamda da birçok temel değerinden saptığı ortadadır. Bu dönüşüm sürecinde, özellikle Fransa eski Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın izlediği politikalar, sosyal demokrasinin neoliberal yönelime karşı verdiği tepkileri ve geçirdiği kırılmaları anlamak açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır. Mitterrand'ın 1981'de iktidara gelişinden sonraki ilk yıllarda uygulamaya çalıştığı sosyal harcamaları artıran ve kamu mülkiyetini genişleten politikalar, başlangıçta geleneksel sosyal demokrat çizgiye sadık bir görüntü sunmuştur. Ancak kısa süre içinde ekonomik baskılar ve uluslararası sermaye hareketlerinin sınırlayıcı etkisiyle bu politikalardan geri adım atılmış, hükümet neoliberal yönelimlere kapı aralamıştır. Bu durum, sosyal demokrasinin iktidarda kalabilmek adına kendi ideolojik temellerinden nasıl ödün verdiğini açık biçimde göstermektedir. Tam da bu noktada, sosyal demokrasinin hangi öğelerinin korunduğunu, hangi yönlerinin değiştiğini ve neoliberalizmin bu dönüşümdeki etkisini analiz etmek ideolojinin günümüzdeki anlamını ve rolünü tartışmak için kritik bir öneme sahiptir. Bunun için de temel olarak sosyal demokrasinin nasıl ortaya çıktığını ve hangi saiklerle ilerlediğini genel bir tarihsel perspektifle okumak önemlidir. Öte yandan, neoliberalizmin etkisiyle sosyal demokrasinin nasıl bir değişim geçirdiği ve bu değişimlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri de bugünkü dünya düzenini anlama adına mühim bir noktadadır. Tüm bu gelişmeler, yalnızca geçmişi anlamakla kalmayıp, modern sosyal demokrasinin ve üretim biçimlerinin gelecekteki konumlarını analiz edebilmek açısından da önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Sosyal demokrasinin tarihsel gelişiminde ütöpik sosyalistlerden Marx'a, Keynesyen politikalardan neoliberalizme farklı ekonomik yaklaşımların ve toplumsal dönüşümlerin etkisi büyüktür. Öte yandan, neoliberalizmin etkisiyle sosyal demokrasi hangi değerlerinden ödün vermiş, hangi yönlerini korumuş ve bu dönüşümdeki temel dinamikler neler olmuştur? Bu sorular, sosyal demokrasinin günümüzdeki rolünü, bu ideolojinin gelecekteki yönelimlerini ve neoliberalizmin sosyal demokrasiye etkilerini anlamak adına önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Mitterrand'ın politikaları, bu dönüşümde belirleyici bir örnek teşkil etmekte olup, sosyal demokrasinin neoliberalizme karşı nasıl bir duruş sergilediğini incelemek, bu ideolojinin evrimi hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini ve neoliberal dönüşüm karşısındaki evrimini daha iyi anlayabilmek için birkaç temel sorunsalın yanında bazı alt sorulara da odaklanmaktadır: Sosyal demokrasi hangi tarihsel koşullarda ve düşünsel etkiler altında ortaya çıkmıştır? II. Dünya Savaşı sonrasında refah devleti modelinin yükselişi bu ideolojiyi nasıl şekillendirmiştir? Neoliberal politikaların yükselişi sosyal demokrasinin ekonomik ve toplumsal

yönelimlerini nasıl dönüştürmüştür? Mitterrand örneği bu dönüşüm sürecinde nasıl bir kırılma anını temsil etmektedir? Tüm bu sorulardan hareketle önemli noktalar tartışmaya açılacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın temel yöntemi, sosyal demokrasinin tarihsel evrimini anlamak için kapsamlı bir literatür taramasıdır. Literatür taraması, sosyal demokrasinin temel kökenlerinden başlayarak Keynesyen politikalardan neoliberalizme kadar olan süreci ele alacak şekilde geniş bir kaynak yelpazesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümü ve neoliberalizmin bu ideolojiye etkisi üzerine mevcut akademik tartışmalar da incelenmiştir. Çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini, ideolojik değişimini ve neoliberalizmin etkisiyle nasıl dönüştüğünü anlamak amacıyla literatür taraması ve analiz yöntemlerine dayanmaktadır.

Bu kapsamda, özellikle önemli bir siyasetçi ya da ideoloğun politikaları ve bu politikaların neoliberalizme karşı tutumu da ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, sosyal demokrasinin nasıl değiştiğini ve neoliberalizmin etkisiyle hangi değerlerin dönüşüme uğradığını analiz etmektir. Literatür taraması, sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümünü ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini analiz etmek için gerekli teorik temeli oluşturmuştur. François Mitterrand örneği, sosyal demokrasinin iktidar pratiği içinde geçirdiği dönüşümün somut bir yansıması olarak analize dâhil edilmiştir. Bu örnek, ideolojik kırılmaları tarihsel bağlama yerleştirmek açısından kısa fakat açıklayıcı bir vaka sunmaktadır.

3. ÜTOPYALARDAN SOSYALİZME: ERKEN SOSYALİST DÜŞÜNCENİN İZİNDE SOSYAL DEMOKRASİNİN DOĞUŞU

Ünlü İngiliz yönetmen Ken Loach'un belki de en sarsıcı filmlerinden biri olan *Sorry We Missed You* – Türkçeye *Üzgünüz, Size Ulaşamadık* adıyla çevrilen bu film – bir iş görüşmesi sahnesiyle açılır. Ricky, ailesini ekonomik krizden kurtarma umuduyla bir kargo dağıtım şirketine çalışmak için başvurmuştur. Şirketin temsilcisi, onu geleneksel bir iş ilişkisine değil, modern çağın “özgürleştirici” ama aslında zincirleyici çalışma rejimine davet eder: “Seni işe almıyoruz, sen bize katılıyorsun.” Bu cümle, kulağa cazip gelen bir eşitlik vaadi gibi gelse de aslında bireyin hayatın tüm yüküyle baş başa bırakıldığı neoliberal sömürü düzeninin ilk işaretidir.

Ricky, artık “kendi işinin patronu”dur ama bu özgürlük, sigortasızlıkla, izinsiz çalışmayla, kendi aracını satın almak zorunda kalmakla ve her teslimatın zamanına birkaç saniye geç kalması durumunda ağır cezalarla birlikte gelir. Karısı Abbie ise yaşlı ve bakıma muhtaç insanlara destek sağlayan bir bakım emekçisidir. Ancak onun da işi esnek, güvencesiz ve görünmezdir. Abbie'nin insanlara temas eden, duygusal emeğe dayanan işi, tıpkı kendi bedeni gibi sistem tarafından sömürülür. Ailenin çocukları da bu ağır ekonomik baskının duygusal ve sosyal etkileri altında parçalanır.

Ken Loach, bu filmde yalnızca bir ailenin parçalanışını değil aynı zamanda bir refah rejiminin sessiz çöküşünü anlatır. Sosyal devletin bir zamanlar sunduğu asgari güvenlik ve dayanışma, yerini bireycilik söylemiyle meşrulaştırılmış yapısal yalnızlığa bırakmıştır. Ricky, Abbie ve çocuklarının hikâyesi aslında milyonlarca emekçinin ortak hikâyesidir; çalıştıkları halde yoksullaşan, güvencesizleşen, tüketen ama tükenen bir sınıfın portresi.

Loach'un kamerası, didaktik bir dilden uzak ama derinlikli bir toplumsal sezgiyle, bir dönemin toplumsal vaatlerinin nasıl boşa düştüğünü gözler önüne serer. *Sorry We Missed You*, sosyal demokrasinin uzun yıllar boyunca sunduğu koruma ve denge mekanizmalarının bireylerin hayatından nasıl çekildiğini, devletin sosyal sorumluluk alanlarından adım adım uzaklaşmasının gündelik yaşamdaki etkilerini çarpıcı bir biçimde yansıtır. Kamusal güvenceler yerine bireysel çaba ve sorumluluğun yüceltildiği bir düzende, Ricky ve Abbie'nin yalnız bırakılmış mücadelesi, aslında bir refah rejiminin sessiz çöküşünü temsil eder. Eğitimden sağlığa, istihdamdan sosyal

hizmetlere kadar bir zamanlar devletin üstlendiği temel işlevlerin özel aktörlere devri, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal bir yalnızlaşmayı da beraberinde getirir. Loach, bu filmiyle sosyal demokrasinin artık temsil etmediği şeyleri hatırlatır: Dayanışma, eşitlik, güvence ve kamu yararına dayalı bir toplum ideali... Peki, sosyal demokrasi aslında nasıl doğmuştu?

Tarihsel perspektiften bakıldığında, sosyal demokrasinin doğuşu, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına denk düşer. Özellikle Sanayi Devrimi'nin etkisiyle yeniden şekillenen toplumsal yapılar, ekonomik sistemler ve yüzleşilen sömürü düzeni göz önüne alındığında o dönem sosyal demokrasiye duyulan ihtiyaç tesadüf değildir. Genç kapitalist düzenin hegemonik etkisi altında toplumsal eşitsizliklerin derinleştiği, işçi sınıfının büyük sömürü altında olduğu ve yaşam koşullarının giderek kötüleştiği bir dönemde sosyal demokrasi bu gerilimleri çözmeyi hedefleyen bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. (Berman: 2006) Ancak burada, ilk bakışta çelişkili gibi görünen bir durumu dile getirmek gerekir: Sosyal demokrasi, kapitalizmle uyumlu reformlar yapmayı ve böylelikle kapitalizmin sürekliliğini sağlamak amacını taşır. Bu durum aslında onun en temel karakteristiklerinden biridir. Bir anlamda kapitalizm için önemli bir koltuk değneği olma görevini üstlenir. İlk başta Marksizm'den bir parça ya da bir yansıma olarak doğmuş olsa da zamanla daha ılımlı ve reformist bir çizgide şekillenmiş ve evrimini sürdürmüştür. Sosyal demokrasinin bu evrimi, özellikle Karl Marx ve Eduard Bernstein gibi düşünürlerin teorik katkılarıyla biçimlenmiş ve toplumsal değişimin reformist bir anlayışla gerçekleştirilebileceği fikrini ortaya koymuştur. Marx'ın radikal değişim önerileri Bernstein'ın daha ölçülü ve reformist yaklaşımıyla karşı karşıya gelerek, bir anlamda sosyal demokrasinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. (Jackson, 2013: 348)

Padgett ve Paterson kavramı şu şekilde ifade etmişlerdir. “Sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıklı olarak beslenen melez bir politik gelenek olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal demokrat proje, sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişimi olarak ifade edilebilir.” (Padgett ve Paterson, 1991: 1) Bu tanımlama, sosyal demokrasinin karakteristik yönlerini ve sosyalist ideallerle kapitalizm arasında kurduğu dengeyi açıklama adına önemli bir noktaya tekabül etmektedir. Sosyal demokrasinin reformist yönü ve kapitalizmle uyumlu olma çabası tarihsel evriminde onun belirleyici rolünü oynamıştır.

Bu kısa girişin ardından, sosyal demokrasi kavramının tarihsel gelişimini ortaya koymak adına, ideolojinin ilk biçimlerinin ortaya çıktığı andan itibaren izlediği düşünsel ve siyasal dönüşümleri ele almak, bu çalışma açısından anlamlı bir çerçeve sunacaktır.

Tarihsel bir çerçeve içinde, sosyal demokrasinin doğuşunu anlamak için öncelikle Sanayi Devrimi'ne odaklanmak gerekir. Sanayi Devrimi, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil aynı zamanda toplumsal yapıları derinden etkileyen, köklü sosyal sonuçlar doğuran tarihsel bir dönüm noktasıdır. Öte yandan, Sanayi Devrimi'ne doğrudan bir kırılma noktası demek tam olarak doğru olmayacaktır çünkü bu süreç tek bir olaydan ziyade bir dizi iktisadi, sosyal ve teknolojik dönüşümün yüzyıllardır kademeli olarak birikmesiyle ortaya çıkmıştır. (Hobsbawm, 2008: 53)

Büyük dönüşümlerde makrodan mikroya tüm mekânlar değişimin taşıyıcı katalizörlerinden olmuştur. Sanayi Devrimi'nin en önemli miraslarından biri olan fabrikalar, yalnızca üretim merkezleri değil aynı zamanda kırdan kente göç eden ve köylü sınıfından işçi sınıfına geçiş yapan bireylerin kolektif kimlik ve hatta müşterek kültür kazandığı mekânlar haline gelmiştir. (Padgett ve Paterson, 1991) Fabrikalar, üretim süreçlerinin ötesinde, işçi sınıfının örgütlendiği, kapitalizmin eşitsizliklerine karşı direnişin filizlendiği sosyal merkezler işlevi görmüştür. Bu dönemde işçiler, gündelik yaşamda maruz kaldıkları sömürü deneyimleri üzerinden ortak bir sınıf bilinci geliştirmiştir. Sosyalizm de tam da bu kolektif tepkilerin teorik ve pratik birleşim noktası olarak ortaya çıkan bir ideoloji olmuştur.

Kapitalist sistem, yapısal eşitsizlikler üzerinde yükselen işleyişini sürdürürken, 19. yüzyılda giderek sistematik bir teorik çerçeve kazanan sosyalist eleştirinin hedefi haline gelmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin yarattığı sınıfsal kutuplaşma bağlamında, oligarşik iktidar ve servet birikiminin bir bakıma nesneleştirdiği emekçi sınıflar, erken dönem sosyalist düşünürler için yalnızca çözüm bekleyen bir toplumsal sınıf değil, aynı zamanda ve asıl olarak tarihsel dönüşümün aktif özneleri olarak görülmeye başlanmıştır. (Aytaç, İlhan, 2008: 186-187)

Bu noktada ütopyik sosyalistlerle çerçeveyi çizmeye başlamak doğru ve anlamlı olacaktır. Ütopyik sosyalistler, yalnızca kapitalizmin erken eleştirisini yapan figürler olarak değil aynı zamanda "sosyal devlet" fikrinin öncü mimarları olarak karşımıza çıkar. Saint-Simon'un "üretkenlerin toplumu" tasavvuru, Fourier'nin "falanster" komünleri ve Owen'ın New Lanark'taki model fabrika deneyi, sosyal politikanın üç kurucu sorusuna cevap arayışlarının tarihsel örnekleridir: "Üretim ilişkileri nasıl daha adil kılınabilir? Sosyal eşitsizlikler hangi kurumsal mekanizmalarla azaltılabilir? Devletin rolü, piyasa ile toplum arasında nasıl yeniden tanımlanabilir?" Tam da bu noktada, daha evvel de altı çizildiği üzere, ütopyik sosyalistler sadece sosyalist düşüncenin öncülüğünü yapmaları ve kapitalizmi kritize etmeleri açısından değil bir diğer taraftan alternatif toplum modellerini somut pratiklerle tatbik etme girişimleri bağlamında da sosyal politika ve sosyal devlet anlayışını incelerken önemli bir başlangıç noktası olacaktır. (Uslu, 2015: 37)

Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi ütopyik sosyalistler, endüstriyel kapitalizmin yarattığı adaletsizliklere karşı hem teorik hem de pratik alternatifler geliştirmişlerdir. Bu düşünürler, Sanayi Devrimi ile kapitalizmin doğurduğu sorunlara farklı çözüm önerileri getirmişlerdir. Saint-Simon, fabrika sisteminin işçiler üzerinde yarattığı sömürü etkilerinin yıkıcı sonuçlarına karşı korporatist bir yaklaşım benimsemiş; endüstriyel üretimin, bilim insanları ve mühendislerin liderliğinde örgütlenmesini savunmuştur. Fourier ise cinsiyet eşitliğini merkeze alan, insan tutkularının uyumlu bir şekilde örgütlendiği "falanster" adını verdiği komünal yaşam birimleri önermiştir. Owen'ın yaklaşımı ise daha reformist bir karakter taşımıştır; kooperatifçilik modeli ve işçi eğitimine dayalı toplumsal dönüşüm projeleriyle öne çıkmıştır. New Lanark'ta hayata geçirdiği model fabrika kasabası, bu fikirlerin pratikte test edildiği önemli bir deneyim olmuştur. (Jones, 2005: 613-615) Bu düşünürlerin ortak noktası, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı sömürüye karşı alternatif örgütlenme modelleri geliştirmeleri ve toplumsal dönüşüm için somut projeler üretmeleridir. (Huberman, 2005: 45). Bununla birlikte her birinin çözüm önerileri, farklı felsefi ve politik perspektiflerden beslenmektedir. Saint-Simon teknokratik bir yaklaşım benimserken Fourier ütopyik komünler tasarlamış, Owen ise pragmatik reformlara odaklanmıştır.

Sanayi Devrimi'nin yarattığı toplumsal çalkantılar karşısında Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi düşünürler ya da tarihin onları adlandırdığı üzere ütopyik sosyalistler, kapitalist sistemin yapısal sorunlarına köklü alternatifler sunmaya çalışmışlardır. Bu üç önemli figür, dönemin hâkim ekonomik düzenini yalnızca adaletsiz ve eşitsizlik üreten bir sistem olarak görmekle kalmamış, aynı zamanda plansız üretim, kaynak israfı ve insani değerlerin yok sayılması gibi temel problemlere dikkat çekmişlerdir. Önerdikleri ütopyik toplum modelleri, rekabetçi piyasa mantığı yerine dayanışma, uyum ve kolektif refah ilkelerine dayanmaktaydı. Öte yandan bu düşünürlerin yaklaşımları o dönem için dahi önemli bir paradoks barındırmaktaydı. Sanayi toplumunun yarattığı toplumsal ve kolektif travmalara karşı duydukları haklı öfke ve insani kaygılar, teorilerine güçlü bir ahlaki temel sağlıyordu ve fakat öte yandan bu durum pratik uygulanabilirlik açısından ciddi sınırlar oluştuyordu. Ütopyik sosyalistler ulaşılması gereken nihai hedefi net bir şekilde tasavvur edebilmiş olsalar da bu amaca giden somut politik ve ekonomik stratejileri geliştirmekte yetersiz kalmışlardır. (Huberman, 2005: 45-50)

Zamanın bizlere uzaktan bakabilmeye ilgili sağladığı konfora yaslanarak bir değerlendirme yapacak olursak; bu üç düşünür sınıf mücadelesinin dinamiklerini ve tarihsel materyalist süreçleri yeterince analiz edememelerinden dolayı uygulanabilir politikaların ötesinde kalan çözüm önerileri sunuyorlardı. Bir anlamda bu dönemi “iyi niyet”lerle yola çıkılan ama somut adımların güçlü bir şekilde atılamadığı bir süreç olarak değerlendirebiliriz. Bununla beraber ütöpik sosyalistler kendilerinden sonra gelen düşünürler için gerçek bir ilham kaynağı olmuşlardır.

Daha önce farklı bağlamlarda da altını çizdiğimiz üzere, ütöpik sosyalistlerin en belirgin ortak paydası, toplumsal dönüşümün temel gücünü ahlaki ikna kapasitesinde ve örnek teşkil eden komünal yaşam biçimlerinde aramış olmalarıdır. Owen’ın New Lanark’taki deneyimi ve Fourier’in falanster projeleri, bu inancın somut karşılıkları olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İnsana ve onun iyilik potansiyeline duyulan bu güçlü güven, kuşkusuz dönemin koşullarında anlamlı ve ilham verici bir umut taşısa da söz konusu modeller, kapitalist üretim ilişkilerinin yapısal ağırlığı ve devletin sınıfsal niteliği karşısında kalıcı bir dönüşüm yaratmakta yetersiz kalmıştır. (Owen: 1995) Ütöpik sosyalistler proletaryanın tarihsel olarak henüz yeterince gelişmediği bir dönemde Sanayi Devrimi sonrası eşitsizliklere dair çerçeveyi sunan ama pratik ve daha güçlü teori için bayrağı kendilerinden sonrasına bırakan bir grup olmuşlardır.

Dünya tarihini okuyan, analiz eden her sosyal bilimcinin bildiği üzere; soyutun cazibesıyla inşa edilen teoriler, somut dünyanın karmaşasıyla sınıandığında ya esner ya da kırılır. İşte böylesi bir eşikte, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı tahakküm mekanizmalarını aşmak ve radikal bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmek, teorik öngörülerden çok daha karmaşık pratik engeller barındırmaktaydı. Ütöpik sosyalistlerin komünal modelleri, kapitalizmin yapısal gücü ve burjuvazinin direnci karşısında uygulanabilirlik sınırlarıyla karşılaşmıştır. Kuramın hayatla burun buruna geldiği işte böylesi bir noktada, İsviçreli iktisatçı Sismondi'nin erken dönem sosyal politika önerileri dikkat çekici bir alternatif sunmuştur. Sismondi, 1819'da yayımlanan *Nouveaux Principes d'Économie Politique* adlı eserinde, serbest piyasanın otomatik denge iddiasını sistematik şekilde eleştirerek, üretim-tüketim dengesizliğinin kronik krizlere yol açacağını öngörmüştür (Stewart, 1984: 229-231). Onun analizleri yalnızca piyasa ekonomisinin etik sınırlarını değil, aynı zamanda kapitalizmin içsel çelişkilerini ve gelir dağılımı adaletsizliğinin sistemik kökenlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yaklaşım, özellikle sosyal politikanın ekonomik rasyonalitesini vurgulayarak, sonraki dönem sosyalist düşünürler için sağlam bir entelektüel zemin oluşturmuştur. Nitekim, Sismondi'nin üretim-tüketim analizlerinin Marx'ın artı-değer teorisinin gelişiminde önemli bir referans noktası olduğu bilinmektedir. (Parasız, Bildirici, 2006:4)

Jean Charles Léonard de Sismondi'nin entelektüel yolculuğu, 19. yüzyıl Avrupası'nın çelişkilerini anlamak açısından oldukça öğreticidir. Başlangıçta Adam Smith'in sadık bir takipçisi olan İsviçreli iktisatçı, 1818'deki İngiltere seyahatinde tanık olduğu manzaralar karşısında derin bir dönüşüm geçirmiştir. Birmingham'ın sisli fabrikalarında gördüğü çocuk işçiler, Manchester'ın kenar mahallelerdeki sefalet ve sanayileşmenin yarattığı periyodik krizler, onun düşüncelerinde kalıcı bir iz bırakmıştır. (Stewart 1984: 228). Bu gözlemler, Sismondi'yi klasik iktisadın "görünmez el" doktrini sorgulamaya ve kapitalizmin yapısal çelişkilerini ortaya koymaya yöneltmiştir.

Sismondi'nin en radikal katkısı, modern toplumun iki karşıt kutba bölündüğü tespitidir: Bir yanda üretim araçlarını elinde bulunduran ve sürekli zenginleşen burjuvazi, diğer yanda ise yalnızca emek gücüyle ayakta durmaya çalışan proleter kitleler. Servetin bu denli dengesiz dağılımı, toplumu adeta iki ayrı ulusa bölmüştür - birinin refahı diğerinin sefaleti üzerine kuruludur. Bu gözlem, Marx'ın daha sonra kuramsallaştıracığı sınıf çatışması analizinin habercisi niteliğindedir. Sismondi'nin eleştirileri yalnızca tanımlayıcı değil, aynı zamanda öngörülüdür.

Sermayenin giderek daha az elde toplanmasının (merkezileşme) ve üretim-tüketim dengesizliğinin, sistemin krizlerini daha da derinleştireceğini öne sürmüştür (Stewart, 1984: 231). Ona göre, piyasanın kendi kendini düzenleme iddiası bir yanılsamadan ibarettir; devletin emekçileri koruyucu düzenlemeler yapması ve gelirin daha adil dağıtılması için müdahale etmesi gerekir. (Galbraith, 2004: 96). Bu görüşleriyle hem sosyal politikanın öncülerinden biri hem de Marx'ın artı-değer teorisine ilham veren bir düşünür olarak kabul edilir.

Sismondi'nin bu eleştirel perspektifi, yalnızca döneminin ekonomik gerçekliğine değil, aynı zamanda takip eden kuşakların düşünsel yönelimlerine de ışık tutmuştur. Onun sınıfsal bölünmeyi ve sermaye birikiminin yol açtığı toplumsal adaletsizliği ortaya koyan analizleri ilerleyen zamanlar için de önemli olacaktır. Böylelikle denilebilir ki Sismondi 18. yüzyılın sonlarına doğru iktisadi ve sosyal adaletsizliklerin çığ gibi büyümesiyle daha da görünür hale gelen yapısal dönüşümlerin kavramsal zeminini hazırlamıştır. Tam da bu noktada, Sismondi'nin sınıfsal farklılıklar konusundaki erken uyarılarının, Marx ve Engels'in tarihsel materyalizm temelinde geliştirdiği kapsamlı kapitalizm eleştirisinin bir anlamda ilhamı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

4. TARİHSEL MATERYALİZMDEN REFORMİZME: SOSYAL DEMOKRASİNİN DÖNÜŞEN YÜZÜ

Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik ve sosyal değişim ve elbette üretim biçimlerinin dönüşümüyle toplumdaki tüm çelişkiler daha da keskin bir hal almıştır. Bu yapısal dönüşümler toplumsal adalet ve eşitlik taleplerinin radikal bir şekilde yeniden biçimlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, sosyalizmin teorik temellerini atan Marx ve Engels, kapitalizmin eleştirisini daha da derinleştirerek sınıf mücadelesinin merkezi bir rol oynadığı toplumsal dönüşüm vizyonunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla, sosyal politika alanında yapılan tartışmaların anlaşılabilmesi için Marx ve Engels'in düşüncelerine dair bir inceleme yapmak zorunludur.

Sanayi Devrimi'nin etkileri yalnızca üretim süreçlerini dönüştürmekle kalmamış, toplumsal ilişkileri ve gündelik yaşamı da köklü bir değişikliğe uğratmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanan bu süreç, daha önce ütöpik sosyalistlerin ve Sismondi'nin dikkat çektiği eşitsizlikleri kurumsallaştırarak kalıcı hale getirmiştir. Ve fakat bu dönemde yaşanan dönüşüm, yalnızca maddi yoksunluklarla sınırlı kalmamış; toplumsal bilincin de değişmesini tetiklemiştir. İşçiler artık yalnızca sömürülen bir sınıf değil, ortak deneyim ve farkındalık üzerinden kolektif bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Kadın ve çocuk emeğinin yoğun biçimde istismar edilmesi, iş saatlerinin insani sınırları aşması, kentli yoksulluğun yeni biçimlere bürünmesi gibi olgular sadece iktisadi değil, aynı zamanda etik ve siyasal bir sorunlar perspektifi doğurmuştur (Stearns, 2021: 354-373).

Tüm bu gelişmeler ışığında diyebiliriz ki var olan düşünsel birikim toplumsal adaletsizliklere yönelik eleştirinin temellerini atmış ve fakat kapitalizmin giderek karmaşıklaşan yapısı sistemin iç çelişkilerini açıklayacak daha bütünlüklü bir kuramsal çerçeve ihtiyacını hissettirmiştir. Marx ve Engels'in müdahalesi, tam da bu tarihsel eşikte, eleştiriyi kuramsallaştırarak sistemin yalnızca sonuçlarını değil, içsel mantığını ve yeniden üretim mekanizmalarını da açıklamaya yönelmiştir. Bu nedenle, sosyal politika düşüncesinin evrimini anlayabilmek için Marx ve Engels'in tarihsel materyalizme dayalı analizlerine yönelmek anlamlıdır; çünkü bu düşünce, sınıf ilişkileri, emek süreçleri ve toplumsal dönüşümle kurduğu bağı derinlemesine kavramak açısından önemli bir zemin sunar.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kapitalizmin üretim ilişkileri üzerindeki etkileri artık yalnızca gözlemlenmekle kalmıyor, kuramsal olarak da derinlemesine analiz ediliyordu. Bu bağlamda, Karl Marx ve Friedrich Engels'in geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşım, sosyalist düşünce tarihinde köklü bir kırılma noktası oluşturdu. 1848'de yayımlanan Komünist Manifesto, bu kırılmanın en açık ifadesiydi. Marx ve Engels, toplumların tarihini üretim araçları üzerindeki

mülkiyet ilişkileri ve bu ilişkilerin doğurduğu sınıf mücadeleleri üzerinden kavramsallaştırıyorlardı. Bu yaklaşım, sosyalizmi ahlaki bir ideal olmaktan çıkarıp, tarihsel olarak nesnel koşullarla temellenen bilimsel bir toplumsal teoriye dönüştürüyordu. (Draper, 1977)

Marx ve Engels'e göre, burjuvazi feodalizmi ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda kendi karşıt sınıfı olan proletaryayı da yaratmıştı. Bu yeni sınıf ilişkisi, yalnızca ekonomik sömürü biçimlerini değil, aynı zamanda ideolojik yapıları da belirlemiştir. Hukuk, din, siyaset ve kültür gibi üstyapı kurumları, üretim araçlarının mülkiyetiyle şekillenen altyapının yansımalarıydı. Böylece Marksist teori, kapitalist toplumun yalnızca ekonomik yapısını değil, aynı zamanda ideolojik yeniden üretim süreçlerini de açıklayan bütüncül bir analiz sunuyordu. Bu kuramsal çerçevenin temel dayanaklarından biri, Marx'ın 1867'de yayımladığı *Kapital* adlı eseri idi. Burada Marx, emek gücünün meta haline gelişi ve işçinin yarattığı değer bir kısmının sermaye sahibi tarafından artı-değer olarak gasp edilmesi süreçlerini bilimsel bir dille açıklamıştı. Artı-değer teorisi, işçinin emeğinin sistematik biçimde sömürüldüğünü matematiksel olarak ortaya koyarken, kapitalizmin krizlerini geçici değil, yapısal sonuçlar olarak yorumluyordu. (Marx, 2021) Bu yaklaşım, özellikle 1873'te başlayan ve "Uzun Depresyon" olarak bilinen ekonomik durgunluk sürecinde tarihsel bir karşılık buldu. Kapitalist sistemin döngüsel krizleri, Marx'ın teorik öngörülerini ampirik olarak da destekler nitelikteydi.

Marx ve Engels'in katkısı sadece kapitalizmi açıklamakla sınırlı değildi; aynı zamanda, bu düzenin nasıl dönüştürülebileceğine dair devrimci bir perspektif de sunuyorlardı. Tarihi yalnızca yorumlamak değil, aynı zamanda değiştirmek gerektiği düşüncesi, onların yazılarında sürekli vurgulanan bir temaydı. Komünist Manifesto'nun sonunda dile getirdikleri "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" ifadesi, bu dönüştürücü çağrının en çarpıcı örneğiydi. (Marx ve Engels, 2021) Bu çağrı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da işçi sendikalarının yükselişini, 20. yüzyılın başlarında ise sosyalist partilerin ve devrimci hareketlerin örgütlenmesini derinden etkileyecekti.

Tam da bir önceki paragrafta değinildiği üzere; Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi, 19. yüzyıl Avrupası'ndaki sosyalist hareketi derinden etkilemiştir. Bu etki, bir yanda devrimci bir kopuşu savunanlar, diğer yanda ise reformist yöntemlerle kademeli dönüşümü önerenler şeklinde iki ana eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kolakowski'nin belirttiği gibi, bu ayrımın kökenleri, Marx'ın kendi eserlerinde bariz bir şekilde görülmektedir. (1983, 81-92) Örneğin, 1848'de yayımlanan Komünist Manifesto'nun devrimci üslubu ile 1867'de yayımlanan *Kapital*'de geliştirdiği bilimsel analizler arasındaki dikkat çekici vurgu farkı, bu gerilimin bir yansımasıdır. Bu farklılığa daha derinden baktığımızda; erken dönem eserlerinde felsefi tartışmaların ön planda olduğunu ama 1850 sonrasındaki dönemde ise iktisadi analizlerin daha fazla öne çıktığını görürüz. Olgunluk dönemi eseri *Kapital*'de, devrimci perspektifi, ekonomik yasaların bilimsel bir analizle destekleyerek daha sistematik bir hale getirmiştir (Harvey, 2012: 125).

Karl Marx'ın *Kapital* gibi eserleriyle şekillenen teorik çerçeve, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki sol siyasetin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak sanayileşmenin hızlandığı ve işçi sınıfının siyasal katılımının arttığı bu dönemde, sosyalist hareket içinde stratejik ve ideolojik farklılıklar derinleşmiştir. Özellikle proletaryanın siyasal mücadele yöntemleri konusunda iki ana eğilim öne çıkmıştır: Bir yanda devrimci sosyalizm, diğer yanda ise reformist ve parlamenter yöntemleri benimseyen sosyal demokrasi. Sosyal demokrasi, Marx'ın teorik mirasından beslenmekle birlikte, kapitalist sistem içinde kademeli dönüşümü hedefleyen bir siyasal hat olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, işçi sınıfının haklarını anayasal çerçevede genişletmeyi ve sosyal adaleti parlamenter mücadeleyle sağlamayı öngörmüştür. 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'daki Sosyal Demokrat Parti (SPD) gibi örgütler, bu doğrultuda sendikal hareketlerle iş birliği yaparak kitlesel bir taban oluşturmuştur (Berman, 2006). Ancak Birinci Dünya Savaşı ve 1917 Ekim Devrimi, sosyalist hareket içindeki bölünmeyi keskinleştirmiştir.

Bolşeviklerin devrimci perspektifi, sosyal demokratları “reformist” olarak eleştirirken, sosyal demokratlar ise şiddete dayalı devrim stratejilerine karşı çıkmışlardır.

Sosyal demokrasi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında sosyalist hareket içerisindeki yönelim farklılıklarının belirginleşmesiyle birlikte, devrimci yöntemlerden uzaklaşarak parlamenter demokrasi çerçevesinde toplumsal dönüşümü hedefleyen bir ideolojik yönelim olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Avrupa’da, Marksist geleneğin sınıf mücadelesine dayalı radikal kopuş çağrılarından ayrılarak, mevcut siyasal yapı içerisinde reformcu politikalarla sosyal adaletin tesisini amaçlamıştır (Heywood, 2012: 123). Bu bağlamda sosyal demokrasi, siyasal sistemin araçlarını kullanarak işçi haklarını, gelir dağılımında dengeyi ve kamusal hizmetlerin genişletilmesini savunan bir toplumsal düzen tasavvuru sunmuştur.

Geç 19. yüzyılda Avrupa parlamentolarına sosyal demokratların nüfuz etmeye başlaması, siyasal temsilin niteliğine dair yeni tartışmaların önünü açmıştır. Bu gelişme, sanayi toplumlarının dönüşen yapısı ve işçi sınıfının politik alandaki yükselişiyle doğrudan ilişkilidir (Eley, 2002). Aynı zamanda sosyalist hareketin içinde yer alan farklı eğilimlerin mücadele tarzları arasında belirgin ayrışmalar yaşanmaya başlamıştır. Parlamenter ve demokratik rejimlerin kurumsal olarak güçlenmesine, dolaylı da olsa, Birinci Dünya Savaşı’nın etkisi ve kuşkusuz 1917 Ekim Devrimi katkıda bulunmuştur. (Hobsbawm, 2010)

Bu evrimsel dönüşümün düşünsel temellerinden biri, Eduard Bernstein’in revizyonist yaklaşımı olmuştur. Bernstein, Marksist teorinin devrimci şemasını sorgulamış; toplumsal değişimin reformlar yoluyla, barışçıl ve kademeli biçimde gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ona göre sosyalizm, tarihsel bir zorunluluk değil, ahlaki bir tercih ve pratik bir mücadele biçimidir. Bernstein’in hareket her şeydir, nihai amaç hiçbir şey minvalindeki meşhur sözü, sosyal demokrasinin yönünü belirlemiş ve sınıf mücadelesinden çok demokratikleşmeye odaklanan bir çizginin önünü açmıştır. (Heywood, 2012)

Bu tarihsel kırılmalar, sosyalist hareket içinde reformistler olarak adlandırılan sosyal demokratlar ve devrimci kanat arasında stratejik ve örgütsel düzeyde derin bir farklılaşmanın önünü açmıştır. 1919’da kurulan Üçüncü Komünist Enternasyonal (Komintern), dünya çapında devrimi hedefleyen bir çizgi benimserken; 1923’te kurulan Sosyalist Enternasyonal ise sosyalist dönüşümün reformist ve parlamenter yollarla mümkün olduğunu savunmuştur. Böylece sosyalistler ile sosyal demokratlar arasındaki ideolojik ve yöntemsel ayrım kurumsal bir niteliğe bürünmüştür. Sosyal demokrasi, siyasal mücadelenin temel zemini olarak parlamenter rejimi esas almış; toplumsal dönüşümün demokratik süreçler ve seçimler aracılığıyla gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, sosyal demokrasinin sosyalizmin “sağında” konumlandığına dair yorumlara da zemin hazırlamıştır (Berman, 2012). İki dünya savaşı arasındaki dönemde sosyal demokrasi ile sosyalizm arasında yoğun bir ideolojik ve siyasal rekabet yaşanmıştır. Bu süreçte sosyal demokrasi, yalnızca işçi sınıfına değil, diğer toplumsal kesimlere de hitap etmeye çalışan daha kapsayıcı bir çizgi geliştirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle eğitilmiş orta sınıflar ile kentli bürokrasinin desteğini hedefleyen bir siyasal stratejiyle örtüşmektedir (Sassoon, 1996). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Atlantikçi siyasal vizyonun etkisiyle Avrupa’daki sosyal demokrasi düşüncesi yeni bir yönelime girmiştir. Soğuk Savaş bağlamında, sosyal demokrasi kapitalist sistemin sınırları içinde kalarak sosyal adalet ve refah devleti ilkelerini savunan bir pozisyona evrilmiştir. 1959 yılında Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) Bad Godesberg Kongresi’nde Marksist mirasın büyük ölçüde terk edilmesi, bu dönüşümün simgesel bir ifadesi olmuştur. Böylece sosyal demokrasi, savaş sonrası dönemde refah devleti anlayışının kurumsallaşması sürecinde, zaman zaman kapitalist sistem tarafından da söylemsel olarak sahiplenilen bir araç haline gelmiştir. Bu durum, sosyal demokrasinin tarihsel olarak üstlendiği rolün hem sistem içi reformcu bir çizgi hem de kimi zaman sistemin

meşruiyetini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. (Esping-Andersen, 1990)

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında İskandinav ülkelerinde gelişen refah devleti modelleri, sosyal demokrasinin belirli tarihsel ve coğrafi koşullarda nasıl somutlaştığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde uygulanan kapsamlı sosyal politika programları, yalnızca işçi sınıfını değil, aynı zamanda orta sınıfları da içine alan daha geniş bir seçmen tabanının desteğini sağlamıştır. Bu gelişme, sosyal demokrat partilerin sınıf temelli siyaset anlayışından uzaklaşarak daha merkez-sol bir çizgiye yönelmesine neden olmuştur (Sassoon, 1996: 210–215). Bu yönelimin sosyal demokrasinin sistem karşıtı taleplerinden ciddi bir uzaklaşmayı beraberinde getirdiği ve kapitalist üretim ilişkileriyle uzlaşmacı bir ilişki geliştirdiğini de belirtmek gerekir. Sosyal demokrasi bu bağlamda, sistemin yapısal temellerine dokunmaksızın, refah düzeyini artırmaya ve toplumsal eşitsizlikleri yönetilebilir sınırlarda tutmaya odaklanan bir strateji benimsemiştir. Bu yaklaşım hem destek hem de eleştiri konusu olmuş; bazı çevrelerce pragmatik bir başarı olarak görülürken, kimi sol eleştirmenler tarafından radikal dönüşüm potansiyelinin yitirilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal demokrasinin bu dönüşümü, özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda Avrupa’da sosyal refahın inşasında önemli bir rol oynamış; eğitim, sağlık, emeklilik ve işsizlik sigortası gibi alanlarda kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılmasıyla somutlaşmıştır (Esping-Andersen, 1990: 26). Bu süreç, sosyalist ideoloji içerisindeki çoğulculuğun da önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Devrimci sosyalizmin kapitalizme karşı kökten bir mücadeleyi savunduğu noktada, sosyal demokrasi sistem içi dönüşümleri önceleyen bir yaklaşımı temsil etmiş, böylelikle sol siyaset içerisinde reformizm ve devrimcilik arasında kuramsal ve pratik düzeyde önemli bir ayrım çizgisi oluşmuştur.

Bu reformist yönelimin somutlaştığı refah devleti uygulamaları, yalnızca Batı Avrupa toplumlarında sosyal eşitsizliklerin giderilmesine katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda sosyal demokrasiyi, dönemin uluslararası siyasal denkleminde özgün bir ideolojik pozisyona taşımıştır. Kapitalizmin krizlerine müdahale etme kapasitesi ile sosyalist ideallerin bazı taleplerini sistem içinden karşılayabilme becerisi, sosyal demokrasiyi hem pratik hem de kuramsal düzeyde alternatif bir paradigma haline getirmiştir. Batı Avrupa’da sosyal demokrasi, Soğuk Savaş koşullarında bir yandan Sovyetler Birliği’nde görülen merkezîyetçi uygulamalara karşı bireysel hakları önceleyen bir yaklaşım benimserken, diğer yandan piyasa merkezli neoliberal politikaların beraberinde getirdiği toplumsal eşitsizlikleri sınırlandırmaya yönelik sosyal politika araçlarını geliştirmeye yönelmiştir. Böylece sosyal demokrasi, özgürlükçü değerlerle sosyal adaleti aynı siyasal programda buluşturmayı hedefleyen bir sentez olarak şekillenmiş; liberal kapitalizm ile devrimci sosyalizm arasında uzlaştırıcı bir çizgi oluşturmuştur (Giddens, 1994: 64). Fakat öte yandan şunun da altını çizmek gerekmektedir; sosyal demokrasinin Soğuk Savaş döneminde "üçüncü bir yol" olarak sunulması, gerçekte kapitalist sistemin yapısal sorunlarını aşmaktan ziyade onu revize ederek sürdürme işlevi görmüştür. Refah devleti politikaları ve piyasa düzenlemeleriyle sermaye birikiminin yarattığı eşitsizlikleri yumuşatmaya çalışan bu yaklaşım, kapitalizmin temel mekanizmalarını sorgulamak yerine onları meşrulaştırmıştır.

1970’li yıllar, dünya kapitalizminin Fordist birikim rejiminden post-Fordist üretim modellerine geçiş sürecinde yapısal bir krizle karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde yaşanan petrol şokları (1973 ve 1979), stagflasyon olgusu ve uluslararası sermaye hareketlerinin liberalleşmesi, Keynesyen refah devleti modelinin temelini oluşturan makroekonomik dengeyi derinden sarsmıştır. Oysa 1945 sonrası dönemde, özellikle Batı Avrupa’da sosyal demokrasinin yükselişiyle birlikte, ekonomik büyüme ve toplumsal refahı bir arada sağlamayı hedefleyen Keynesyen iktisat yaklaşımı, sosyal devletin teorik ve pratik temelini oluşturmuştur. John Maynard Keynes’in 1930’lu yıllarda geliştirdiği bu yaklaşım, devlet

müdahalesi yoluyla toplam talebin düzenlenmesini savunarak, piyasa mekanizmasının yol açtığı işsizlik ve kriz eğilimlerine karşı bir dengeleyici işlev görmüştür. Özellikle tam istihdam hedefi, ücretlerin düşmesini değil, kamusal harcamaların artırılmasını ve sosyal transferlerin yaygınlaştırılmasını öngörüyordu. (Boratav, 2023) Bu çerçevede sosyal demokrat hükümetler, istihdam garantisi, ücret artışları, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi politikalarla hem ekonomik büyümeyi teşvik etmiş hem de sınıfsal gerilimleri görece yumuşatabilmişlerdir. Keynesyen modelin başarıyla uygulandığı bu “altın çağ” boyunca (1945–1973), sosyal demokrasi, sermaye ile emek arasındaki çelişkileri doğrudan çözmek yerine, bu çelişkilerin sonuçlarını düzenleyen ve yönetilebilir kılan bir siyasal-iktisadi denge kurmuştur. Ne var ki, 1970’li yıllarda yaşanan yapısal kriz, mevcut ekonomik modelin sürdürülebilirliğini sorgulamaya açmıştır. Stagflasyon olarak bilinen, enflasyon ve işsizliğin aynı anda artması durumu, Keynesyen politikalara duyulan güveni zorlamış ve bu politikalara dayalı ekonomik yapıların yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Aynı dönemde, küresel sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve üretimin uluslararasılaşması, ulus-devlet sınırları içinde uygulanan sosyal politikaların etkinliğini sınırlamıştır. Bu bağlamda, Keynesyen ekonomiyle şekillenen sosyal demokrat refah devleti anlayışı, küresel kapitalizmin yeni dinamiklerine karşı daha kırılgan hale gelmiş, 1980’lerle birlikte neoliberal paradigma ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, sosyal demokrasinin iktisadi temellerinin dönemin küresel ekonomik koşulları ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği bir süreci başlatmıştır. (Esping-Andersen, 1990)

Bu dönüşüm süreci, yalnızca yapısal krizlerin etkisiyle şekillenen bir iktisadi zorunluluk değil, aynı zamanda sosyal demokrat partilerin ideolojik yeniden konumlanmalarıyla da pekişmiştir. 1980’li yıllarla birlikte Avrupa’daki sosyal demokrat hareket, klasik sınıf temelli reflekslerinden uzaklaşarak, daha çok orta sınıfa hitap eden, piyasa dostu ve yönetim temelli bir siyasal çizgiye yönelmeye başlamıştır. Sosyal eşitsizlikleri azaltma iddiasını sürdürmekle birlikte, bunu artık piyasa mekanizmalarıyla uyumlu araçlarla gerçekleştirmeye çalışan bir sosyal demokrasi profili öne çıkmıştır. Bu evrim, hem Soğuk Savaş sonrası dönemin jeopolitik yeniden yapılanmasından, hem de neoliberal iktisadi paradigmalardan küresel ölçekte hegemonik hâle gelmesinden beslenmiştir.

Bu yeni siyasal ve iktisadi konjonktürde, Fransa’da François Mitterrand’ın 1981 yılında iktidara gelişi, hem umut verici bir kırılma hem de sosyal demokrasinin yön değişiminin sembolik başlangıçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Mitterrand, başlangıçta klasik sosyalist söyleme yakın politikalar benimsese de iktidarının ilk iki yılında yaşanan ekonomik kriz, dış ticaret açıkları ve sermaye kaçıışı gibi dinamikler karşısında bu çizgiyi sürdürememiştir. 1983 yılında alınan “*tournant de la rigueur*” (kemer sıkma dönüşü) kararıyla birlikte, genişleyici maliye politikaları terk edilmiş; enflasyonu düşürmeye ve kamu harcamalarını sınırlamaya yönelik neoliberal bir dönüşüm başlatılmıştır. Böylece Mitterrand, sosyalist ilkeleri savunan bir lider olarak iktidara gelmiş ancak iktisadi realiteler karşısında neoliberal yönelimleri benimseyen bir pragmatist olarak yoluna devam etmiştir.

Mitterrand örneği, sosyal demokrat partilerin 1980’lerden itibaren yaşadığı kimlik bunalımını ve piyasa dostu sosyal demokrasiye yönelişi açık biçimde ortaya koymuştur. Bu yönelim, bir yandan sosyal devletin sürdürülebilirliğini piyasa koşullarına uyarlamayı hedeflerken, diğer yandan emek-sermaye dengesini görece sermaye lehine kaydıran bir siyasetin önünü açmıştır. Dolayısıyla Mitterrand dönemi hem Fransız sosyalizminin özgül patikasını hem de Avrupa sosyal demokrasisinin daha geniş ölçekteki dönüşümünü anlamak açısından kritik bir eşik olarak ele alınmalıdır.

5. BİR İDEALİN PRATİĞİ VE KRİZİ: FRANÇOİS MİTERRAND İLE SOSYAL DEMOKRASİNİN YOLCULUĞU

Sosyalizm ve sosyal demokrasi arasındaki tarihsel farklılıkları anlamak, özellikle Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde bu iki akımın toplumsal ve ekonomik dönüşüm sağlama çabalarında izledikleri farklı stratejilerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Louis Blanc'ın reformist yaklaşımı ile Auguste Blanqui'nin devrimci şiddet anlayışı arasındaki ayrışma, söz konusu dönemin temel ideolojik çatışmalarını net bir biçimde yansıtmaktadır. Louis Blanc, sosyal değişimin ancak reform yoluyla ve demokratik hakların elde edilmesiyle mümkün olacağını savunurken, Blanqui ise toplumsal eşitsizliklerin ancak devrimci şiddetle ortadan kaldırılabileceğine inanıyordu (Kaya, 2007:60-67). Bu iki yaklaşım arasındaki gerilim, Fransız sosyalizminin erken dönemindeki stratejik farklılıkları derinlemesine ortaya koyar.

Fransa'da özellikle 1970'ler sonrasında Fransız Sosyalist Partisi, sosyalist ve sosyal demokrat akımlar arasındaki çizgiyi yeniden şekillendiren bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Alain Savary ve François Mitterrand, Fransız Sosyalist Partisi'ni bu dönemde, sosyalist düşüncenin daha geniş halk kesimlerine hitap eden, reformist ve pragmatik bir çizgide şekillenen bir partiye dönüştürmek için önemli stratejiler geliştirmişlerdir. Bu çabalar, Fransız sosyalist hareketinin, geleneksel solun ötesine geçerek, toplumsal dönüşümü yalnızca işçi sınıfı ile sınırlı tutmayan, daha geniş bir kitleye hitap eden bir proje haline gelmesini sağlamıştır. (Leca, J., ve Dormagen, C. , 2004) Mitterrand'ın liderliğindeki Fransız Sosyalist Partisi'nin 1981'deki zaferi, sosyalist ideallerin pratikteki karşılığını bulduğu bir dönüm noktası olmuştur. Mitterrand, sosyalist reformları gerçekleştirmek için kapitalist ekonominin sınırları içinde kalarak, Keynesyen ekonomi politikalarını benimsemiş ve refah devleti ilkelerini güçlendirmek adına önemli adımlar atmıştır. Bu stratejik dönüşüm, sadece Fransa'da değil, Avrupa'daki sosyalist hareketlerde de önemli etkiler yaratmış ve sosyalist düşüncenin pragmatik bir şekilde kapitalist sistemle entegrasyonunu sağlamıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde Fransız Sosyalist Partisi'ni bir parti olarak incelemenin ötesine geçerek, Mitterrand'ın uyguladığı politikaları ve bu politikaların sosyalist ve sosyal demokrat hareketlerle olan ilişkisini ele alacağız. Bu konu sosyal demokrasi tarihinin pratik serüveninde önemli bir yerde durmaktadır çünkü Mitterrand'ın sosyalist hedefleri gerçekleştirme yolunda benimsemiş olduğu pragmatik strateji, sosyalist hareketin tarihsel evriminde de önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Fransa'da "La Résistance" (Fransız Direnişi), İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi işgaline karşı çıkan ve ülkenin kurtuluş mücadelesini yürüten çeşitli hareketler ve topluluklardan oluşmuştur. François Mitterrand, 1945 yılında Direniş Hareketi Demokratik ve Sosyalist Birliği'nin kurucuları arasında yer almış ve 1953-1958 yılları arasında bu birliğin başkanlığını üstlenmiştir. Ardından, 1946'da Ulusal Meclis'e seçilen Mitterrand, milletvekilliği kariyerine başlamış ve Paul Ramadier'nin kurduğu koalisyon hükümetinde bakanlık görevini yürütmüştür. Sonraki 12 yıl boyunca ise, Dördüncü Cumhuriyet hükümetlerinde, her biri kısa ömürlü olan 11 farklı kabinede görev almıştır. (Kedward, H. 2003) 1981 yılında Birleşik Sol'un kazandığı zaferde François Mitterrand, aslında zaferin başlıca mimarlarından biri olmasa da önemli destekçilerinden biri olmuştur. Fransız sosyalizmi üzerine yapılan analizlerde ise tarihçiler, Mitterrand'ın Fransa'nın sol siyaseti üzerindeki liderliğini pekiştirmek amacıyla ona çeşitli tarihi roller atfetmişlerdir.

François Mitterrand döneminde temel amaç Fransa'nın güç kaybetmesini önlemek ve uluslararası siyaset arenasında etkili bir devlet olmasını sağlamak olmuştur. ABD'nin küresel ölçekte tek başına hegemonik bir yapı kurması ve Fransa'nın içinde bulunduğu ekonomik tıkanıklık, tek başına istenilen gücü sergileyememesi sonucunu doğurmuş ve bu bağlamda ABD'nin oluşturduğu yeni düzen karşısında güçlü bir Fransa ve güçlü bir Avrupa Birliği (AB) anlayışı kabul edilmiştir (Fırat, 2009: 115). Başlangıçta, AB'nin diğer üyeleriyle birlikte hareket

etmenin Fransa'ya daha büyük bir güç kazandıracağına inanan Fransa, zamanla İngiltere ve ardından Almanya'nın ABD'nin yanında saf tutmalarının ardından, hem dış politikada koyduğu hedeflere ulaşamamış hem de iç politikada liberalizme boyun eğmeye başlamıştır. Bu dönemde, özellikle 1970'lerden itibaren ekonomik krizlerin sosyal demokrasi üzerindeki etkileri görülmektedir. Tüm bu gelişmeler, sosyal demokrasinin siyasal ve ekonomik politikalarında bir tıkanma yaratmış ve bu durum ideolojinin kendisini değişimlere zorlamıştır. Ekonomik dönüşüm ve ABD'nin küresel hegemonya sürecindeki etkisi, bu değişimlerin temel sebeplerindendir. Bu tür dönüşümlere verilen yanıtlar, her toplumda o ülkenin özgün sosyal demokrat hareketinin özelliklerinde ve dünya dengelerindeki değişen dinamiklerde kendini göstermektedir. (Hall, Soskice, 2001)

François Mitterrand'ın iktidarının ilk yıllarında uyguladığı sol ağırlıklı ekonomik politikalar, sosyal demokrasi çizgisinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Mitterrand'ın, seçim zaferiyle birlikte halkın beklentilerini karşılamak amacıyla başlattığı reformist süreç, pek çok açıdan sosyal demokrasiyle ilişkilendirilebilecek bir pratiği temsil etmektedir. Sosyal demokrasi, özellikle devletin ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri gidermedeki rolüne vurgu yapar ve Mitterrand'ın uygulamaları bu amaca yönelik güçlü adımlar atmıştır.

Mitterrand, cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında, Fransız toplumunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik geniş çaplı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların başında ölüm cezasının kaldırılması, bankaların ve özel işletmelerin kamulaştırılması, sosyal yardımların artırılması ve asgari ücretin yükseltilmesi yer almaktadır. Bu tür reformlar, devletin ekonomik hayat üzerindeki müdahalesini artırarak, kapitalizmin bireysel özgürlükler ve piyasa mekanizmaları üzerinde kurduğu baskıları hafifletmeye yönelik sosyal demokrasi perspektifini yansıtmaktadır. Sosyal demokrat bir perspektif, toplumsal eşitsizlikleri azaltma ve sosyal devlet anlayışını pekiştirme çabalarını içerir ve Mitterrand'ın uygulamaları, bu bağlamda devletin ekonomiye müdahalesinin ne denli önemli olduğuna dair güçlü bir örnek teşkil etmektedir.

Ancak Mitterrand'ın ekonomi politikaları, zamanla çözülmesi zor iktisadi sorunları da beraberinde getirmiştir. Kamu harcamalarındaki artış, büyük reformlara rağmen uzun vadede ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve ülkede enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, sosyal demokrasinin iktisadi sürdürülebilirliğini sorgulayan bir noktaya gelmesine yol açmıştır. Sosyal demokrasi, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırma ve refahı artırma amacını taşıırken, kamu harcamalarının artışı ve mali sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi sağlamak, kapitalist ekonomilerde her zaman zorlayıcı bir mücadele olmuştur. Mitterrand hükümeti, sosyal devlet anlayışını sürdürmeye çalışırken, sistemin içsel baskıları nedeniyle daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiş ve neoliberal politikaları tercih etmiştir. (Cole, 1994) Bu dönüşüm, sosyal demokrasinin ekonomik krizlerle karşılaştığında daha fazla devlet müdahalesi ve sosyal dayanışma arayışından saparak piyasa odaklı politikalar benimsemesine dair bir örnek teşkil etmektedir. Ancak, bu dönüşüm, sosyal demokrasinin ilkelerinden sapmayı ve kapitalist düzenin krizlerine karşı daha uyumlu hale gelmeyi amaçlayan bir strateji olarak da değerlendirilebilir.

1983 yılından itibaren uygulamaya konan neoliberal politikalar, Mitterrand'ın sosyal demokrasi çizgisinden sapmasını simgelemiştir. Kamu harcamalarının kısılması ve serbest piyasa ekonomisinin teşvik edilmesi, Mitterrand'ın başta vadettiği sosyal reformlarla çelişmeye başlamıştır. Bu değişim, sosyal demokrasi ile uyuşmayan bir yönü yansıtır; çünkü sosyal demokrasi, ekonomideki piyasa temelli yaklaşımlar yerine, devletin müdahalesi ve sosyal eşitlikçilik üzerine odaklanır. Mitterrand'ın neoliberal politikaları benimsemesi, aynı zamanda sosyal demokrasinin kendi içinde barındırdığı esneklik ve adaptasyon yeteneğiyle de ilişkilendirilebilir, çünkü sosyal demokrasi bazen ekonomik krize karşı tepkisel olarak böyle bir dönüşüm yaşayabilir.

1986 parlamento seçimlerinde solun yaşadığı yenilgi, Mitterrand'ın izlediği politikaların kamuoyundaki etkisine dair önemli bir eleştiriyi ortaya koymaktadır. Görev süresinin başında büyük bir toplumsal destekle uygulamaya konulan sol politikalar, ekonomik zorluklar ve artan işsizlik oranları nedeniyle zamanla halk desteğini yitirmiştir. Bu gelişme, sosyal demokrasinin geniş halk kitlelerini hedefleyen reformist projelerinin, ekonomik yapısal sorunlarla karşı karşıya kaldığında nasıl bir uyumsuzluk yaşayabileceğini göstermektedir. Mitterrand'ın, seçimlerin ardından sağla birlikte iktidarı paylaşmayı kabul etmesi—yani “*cohabitation*” sürecine girmesi—Fransız siyasal tarihinde solun geleneksel üstünlüğünün sorgulandığı ve siyasal dengelerin ciddi şekilde değiştiği bir kırılma anı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Mitterrand'ın ilk dönemdeki reformist sosyal demokrasi siyaseti, Fransız devletinin ekonomik yapısını değiştirmeyi hedefleyen önemli adımlar olsa da uzun vadede ortaya çıkan ekonomik zorluklar, sosyal demokrasi ile neoliberalizmin arasındaki gerginliği gözler önüne sermiştir. Mitterrand, nihayetinde 1988'de Jacques Chirac'ı geride bırakıp tekrar başkanlık koltuğuna oturmuş olsa da Sosyalist Parti'nin izlediği politikalar uzun vadede beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bu dönem, sosyal demokrasinin idealleri ile pratikte karşılaşılan zorlukların bir arada var olduğu, tarihsel bir dönüm noktasını işaret etmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini ve dönüşümünü, onu hem kuramsal hem de tarihsel bağlamda ele alarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın çıkış noktasını, sosyal demokrasinin bir ideoloji olarak emek, eşitlik ve toplumsal adalet ilkeleri etrafında nasıl şekillendiği ve zamanla bu ilkelerle olan mesafesinin nasıl açıldığı sorusu oluşturmuştur. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin kökenlerini ütopyacı sosyalizmde ve Sismondi'nin öncül eleştirilerinde ararken; Marx ve Engels ile sistematik bir teorik çerçeveye kavuşan sosyalist düşüncenin sonrasında revizyonist müdahalelerle birlikte evrimsel bir değişime uğrayarak sosyal demokrasiye nasıl dönüştüğü ortaya konmuştur.

20. yüzyıl boyunca özellikle Avrupa'da refah devleti modeliyle kurumsallaşan sosyal demokrasi, savaş sonrası dönemin sosyal ve ekonomik koşullarında işçi sınıfının taleplerine yanıt üretebilmiş ve geniş halk kesimlerinin desteğini kazanabilmiştir. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizler, post-Fordist dönüşüm, işgücü piyasalarındaki esneklik talepleri ve küreselleşmenin yarattığı yeni dengeler, sosyal demokrasiyi köklü bir yeniden tanımlama sürecine zorlamıştır. Bu sürecin en çarpıcı örneklerinden biri olarak ele alınan François Mitterrand'ın iktidarı, sosyal demokrasinin teorik ilkeleriyle pratikteki uygulamaları arasındaki mesafenin ne denli açılabilirdiğini göstermektedir. Mitterrand'ın ilk döneminde izlenen sol programdan hızla vazgeçilerek neoliberal yönelime geçilmesi, yalnızca Fransa'da değil, Avrupa genelinde sosyal demokrasinin dönüşümünü simgesel bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu tarihsel seyir, sosyal demokrasiyi yalnızca bir yönetim biçimi ya da parti politikası olarak değil, aynı zamanda değişen toplumsal mücadele alanlarının bir yansıması olarak ele alarak; tarihsel süreklilik ve kopuşları birlikte okuyabilmeyi hedeflemiştir. Bugün artık, sosyal demokrasinin kurucu ilkelerini yeniden düşünmeden ne sınıfsal eşitsizliklerle ne de emeğin görünmezliğiyle yüzleşebilmek mümkündür. Ken Loach'un *Sorry We Missed You* filminde olduğu gibi, kapısı çalınmayanların, sistemin dışında bırakılanların hikâyesi artık daha görünürdür—ama belki de sosyal demokrasi, en çok bu kapıları tekrar çalmakta gecikmiştir. Belki de tam da bu yüzden, yeni bir toplumsal tahayyül için umut yeniden sosyalizmin kapısını çalmaktadır.

FUNDING / FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Ar, L., ve Sakur, R. (2021). Modern Sermaye Yapısı Teorilerinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: BIST 30 Endeksi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 748–773.
- Aytekin, Y. E., ve Aygün, M. (2016). Finansta yeni bir alan “Davranışsal Finans”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 143–149.
- Bektaş, H. ve Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 185-198.
- Cengiz, S., ve Karabayır, M. E. (2022). Kurumsal Yönetim ile Finansal Performans İlişkisi: Türkiye’de Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 15 (2), 321-348.
- Çilek A. ve Şeyranlıoğlu O. (2024). The Relationship between Dividend Yield and Profitability Ratios: An Analysis on Borsa İstanbul Dividend 25 Index. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(1): 166-182, <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1381845>.
- Fama, E. F., ve French, K. R. (1992). The Cross-Section Of Expected Stock Returns. *Journal of Finance*, 47(2), 427–465.
- Greene, W. H. (2018). *Econometric Analysis* (8th ed.). Pearson.
- Gujarati, D. N., ve Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill Education.
- İşildak, M. S. (2024). Kârlılığa Etki Eden Finansal Oranlar -Bist Bilişim Endeksinde Panel Veri Analizi Uygulaması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1 – 19, <https://doi.org/10.32951/mufider.1329791>.
- İslamoğlu, M. ve Çelik, N. (2015). Financial Performance Determinants of Paper and Paper Products Firms Listed in Borsa İstanbul. *International Journal of Economics and Finance*, 7(4), 1916-9728.
- Kılıç, Y., Buğan, M. F., ve Özbezek, B. D. (2016). Asimetrik Bilgi ve Sinyal Teorisi: Temettü ve Kazanç İlişkisinde Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1132–1145.
- Kurtaran Çelik, M. (2024). Firmaların Sermaye Yapısı Kararlarının Yatırım Karlılığına Etkisi: Bist Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 45, 347-366, <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1347015>.
- Hacievliyagil, N. (2023). Sermaye yapısı teorileri. A. Şit ve B. Buyuran (Eds.), *Kurumsal Finans Alanında Sektörel Uygulamalar*, 17-46. Nobel Bilimsel Eserler.
- Özarslan Saydar, Ö., ve Yalçın, M. (2025). Bist Orman Kâğıt Basım Endeksi'ndeki Şirketlerin Karlılığını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 74, 303-326, <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1565334>.
- Özbey, S. ve Özşarı, Ç. (2020). Borsa İstanbul İmalat Sanayi İşletmelerinin Kârlılığa Etki Eden Faktörlerinin Regresyon İle İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 541-574, <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1327>.
- Özer, G., Çam, İ. ve Özçelik, T. H. (2020). Hisse Senedi Fiyatlarının Açıklanmasında Finansal Oranların Rolü: Bist Sanayi Endeksindeki Firmalar Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 725-745.

- Penman, S. H. (2010). Financial statement analysis & security valuation (4th ed.). McGraw-Hill.
- Public Disclosure Platform (2025). Borsa İstanbul İmalat Sektöründeki Şirketler. <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>, (Erişim Tarihi: 20.01.2025).
- Say, S., ve Doğan, M. (2022). Kısa Vadeli Borçlanmanın Aktif Karlılığı Üzerindeki Etkisi: Bist Sınai Endeksi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 1581-1 589.
- Say, S. (2024). Relationship Between Bank Profitability and Balance Sheet Structure: Sample of Türkiye. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(SI), 21- 27.
- Tekin, B. ve Bastak, S.N. (2022). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketlerde Pay Senedi Fiyatı ve Borsa Performans Oranları İlişkisi: İşlem Hacmi En Yüksek Şirketlerde Bir Uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 33-56.
- Taysı, K. (2020). Aktif Karlılığa Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi. *Journal of Original Studies*, 1(1), 15-30.
- Tiffany, T. ve Sufiyati, S. (2023). The Analysis of Factors Affecting Profitability. *International Journal of Application on Economics and Business*, 1(1), 2987-1972.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>.
- Tufan, C., ve Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159–182.
- Ünal, İ. H. (2024). Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasındaki Şeffaflığın İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 386-417, <https://doi.org/10.54282/inijoss.1527127>.
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (6th ed.). Cengage Learning.
- Yıldırım, İ. (2019). Asimetrik bilgi: Finansal Piyasalardan Sonra Siyaset Ve Bürokraside Durumu, Sakıncaları Ve Tedbirler. *ABMYO Dergisi*, (55), 217–230.